

Δημοκρατία και κοινοβουλευτισμός (Κορνήλιος Καστοριάδης)

«Η αντιπροσώπευση είναι πολιτική αυτοαποξένωση του πολιτικού σώματος. Είναι “πάρε αγά μου το σχοινί να με κρεμάσεις”. Η μόνη δυνατή μορφή δημοκρατίας είναι η άμεση δημοκρατία, όπου οι άνθρωποι αποφασίζουν μόνοι τους και όχι μέσω αμετακλήτων εκπροσώπων. Τώρα φυσικά από πολύ καιρό υπάρχει το επιχείρημα και η συζήτηση την

οποία θα ήταν ανέντιμο να αφήσουμε κατά μέρος. Άμεση δημοκρατία υπήρξε, το ξέρουμε. Υπήρξε στην Αθήνα και σε μερικές άλλες ελληνικές πόλεις, όχι σε όλες. Δεν υπήρξε ποτέ στην Ρώμη. Αν ποτέ ακούσετε κανέναν καθηγητή πανεπιστημίου να σας μιλάει για ρωμαϊκή δημοκρατία, βγείτε έξω, αγοράστε ντομάτες και ρίξτε του. Η Ρώμη ήτανε ολιγαρχία από την αρχή μέχρι το τέλος. Αν ακούσετε κανέναν μαρξιστή να σας πει ότι η αθηναϊκή δημοκρατία στηριζόταν στη σκλαβιά, αγοράστε πορτοκάλια σάπια και ρίξτε του, διότι σκλαβιά υπήρχε παντού στον αρχαίο κόσμο, αλλά δεν υπήρχε δημοκρατία...».

Κορνήλιος Καστοριάδης

[Απομαγνητοφωνημένο κείμενο ομιλίας του Κορνήλιου Καστοριάδη, το 1989, στον Βόλο, με θέμα «Τα προβλήματα δημοκρατίας σήμερα»]

Θα ήθελα να σας μιλήσω για τα σημερινά προβλήματα της δημοκρατίας, λέω σημερινά προβλήματα της δημοκρατίας και όχι προβλήματα της σημερινής δημοκρατίας γιατί δημοκρατία σήμερα πραγματικά δεν υπάρχει πουθενά - υπάρχουν το πολύ φιλελεύθερες ολιγαρχίες σε ορισμένες χώρες, σχετικά προνομιούχες, προνομιούχες από πολλές απόψεις. Πρέπει να είμαστε τώρα πάνω από πέντε δισεκατομμύρια άνθρωποι πάνω στη γη, είναι ζήτημα αν υπάρχουν 500 ή 600 το πολύ 700 εκατομμύρια ανθρώπων που ζουν σε χώρες όπου η πείνα δεν είναι καθημερινό πρόβλημα, όπου η καταδίωξη, η φυλάκιση, η ανελευθερία δεν είναι η καθημερινή πραγματικότητα. Αλλά και σε αυτές τις οικονομικά

αναπτυγμένες και πολιτικά ας πούμε φιλελεύθερες χώρες η κατάσταση ενώ φαίνεται περίπου βιώσιμη είναι στην πραγματικότητα απελπιστική. Είναι απελπιστική γιατί ο καθένας δυστυχώς δεν κοιτάει πιο μακριά από την μύτη του, τα προβλήματα που αντιμετωπίζει σήμερα η ανθρωπότητα είναι τεράστια, είναι πρώτα-πρώτα το πρόβλημα που ανέφερα προηγουμένως ότι τα 6/7 εάν όχι τα 7/8 του κόσμου ζούνε σε ένα καθεστώς φτώχειας και τεράστιας καταπίεσης.

Είναι έπειτα το πρόβλημα το οικολογικό για το οποίο ο καθένας αδιαφορεί ή ενδιαφέρεται για μικρές του απόψεις, τι στιγμή που ζούμε πάνω σε μια μπαρουταποθήκη ή αν προτιμάτε μια άλλη παρομοίωση, πριονίζουμε συστηματικά, καθημερινά, το κλαδί επάνω στο οποίο είμαστε καθισμένοι. Αυτή την στιγμή που μιλάμε κατά πάσαν πιθανότητα πρέπει να υπάρχουν περί τις εκατό χιλιάδες εκτάρια τροπικών δασών στην Βραζιλία, τα οποία καίγονται και καίγονται συστηματικά για να δημιουργηθούν αγροτικές εκτάσεις, αλλά όχι μόνο στην Βραζιλία, σε όλη την τροπική ζώνη τα δάση καταστρέφονται. Στην Ευρώπη τα μαζί με την καταστροφή των δασών συμβαδίζει η καταστροφή βιολογικών ειδών κατά χιλιάδες και κατά δεκάδες χιλιάδες. Όπως το είχε πει ένας μεγάλος επιστήμων για τους ιστορικούς του μέλλοντος, η μεγαλύτερη τρέλλα της ανθρωπότητας στον εικοστό αιώνα δεν θα φανούν ούτε οι πόλεμοι, ούτε οι πυρηνικές βόμβες, ούτε καν και αν γινόταν τρίτος παγκόσμιος πόλεμος πυρηνικός, για αυτή την περίοδο ήταν η καταστροφή του βιολογικού πλούτου της γης.

Σ' αυτές τις προηγμένες και σχετικά φιλελεύθερες χώρες, τι γίνεται στην πραγματικότητα; Μιλάνε για δημοκρατία. Το καθεστώς είναι φυσικά ένα καθεστώς τελείως ολιγαρχικό. Φυσικά υπάρχουν οι φιλελεύθερες πλευρές αυτού του ολιγαρχικού καθεστώτος, υπάρχουν ορισμένα δικαιώματα των ανθρώπων και των πολιτών, υπάρχει ένας λεγόμενος ελεύθερος τύπος, αλλά εάν κοιτάξει κανείς ποιοι πραγματικά κυβερνούν, ποιοι πραγματικά έχουν την εξουσία στα χέρια τους, θα αντιληφθεί ότι ούτε στις χειρότερες εποχές της λεγόμενης ρωμαϊκής δημοκρατίας -που δεν ήτανε ποτέ δημοκρατία, αλλά ολιγαρχία- το ποσοστό αυτών που έχουν δύναμη μέσα στην κοινωνία δεν ήτανε τόσο λίγο όσο είναι σήμερα.

Θα μιλήσω για παράδειγμα για την κατάσταση την γαλλική που την ξέρω κάπως καλύτερα. Ο ενήλικος και ψηφοφόρος πληθυσμός στην Γαλλία είναι περί τα 35-37 εκατομμύρια, εάν κανείς αθροίσει την λεγόμενη πολιτική ταξη, τους κυριάρχους της οικονομίας αυτούς που παίζουν πραγματικό ρόλο στην χειραγωγή της κοινής γνώμης, ιδίως με τα μαζικά μέσα πληροφόρησης και κάποιες άλλες κατηγορίες, θα φτάσει ενδεχομένως στο σύνολο 3.700 ατόμων απάνω σε 37

εκατομμύρια. Αυτό μας δίνει μια αναλογία ενός στις δέκα χιλιάδες. Υπάρχουν άνθρωποι οι οποίοι ασκούν κριτική στην αρχαία αθηναϊκή δημοκρατία, διότι ένας ελεύθερος πληθυσμός εκατό χιλιάδων ανθρώπων είχε ίσως στην χειρότερη περίπτωση εκατό χιλιάδες δούλους. Δεν το λέω αυτό για να δικαιολογήσω την ύπαρξη της δουλείας, το λέω απλώς για να δείξω ποια είναι η πραγματική κατάσταση σήμερα και φαντάζομαι ότι αν κάνετε κάποιον λογαριασμό αντίστοιχο στην Ελλάδα θα βρείτε το πολύ χίλιους ανθρώπους ή οχτακόσιους ανθρώπους, οι οποίοι πραγματικά παίζουν έναν ρόλο σε όλων των ειδών τις εξουσίες που υπάρχουν.

Απέναντι σ' αυτή την κατάσταση παρατηρούμε ένα άλλο εξίσου κρίσιμο φαινόμενο. Παρατηρούμε ότι οι λαοί αυτών των χωρών, λαοί που έπαιξαν έναν μεγάλο ρόλο στην ιστορία -δεν μιλάω τώρα για τις μάχες και τις κατακτήσεις, μιλάω για τον πολιτισμό, ιδίως για την πολιτική δημιουργία. Μετά από το μεγάλο σκοτάδι που επικράτησε από την ρωμαϊκή αυτοκρατορία ως την αρχή των μοντέρνων χρόνων στη δυτική Ευρώπη, ξαναδημιουργήθηκε ένα ελευθερωτικό κίνημα, στην αρχή με την πρώτη αστική τάξη που δημιουργούσε πόλεις που προσπαθούσαν να αυτοκυβερνηθούν. Μέσα από αγώνες στους οποίους και η αστική τάξη έπαιξε φυσικά ρόλο και η μικροαστική και αργότερα τεράστιο ρόλο η εργατική τάξη και ως κατάλοιπο αυτών των αγώνων έμειναν αυτά που χαρακτηρίζονται σήμερα ως δημοκρατικοί ή φιλελεύθεροι θεσμοί. Σ' αυτές τις χώρες, αυτοί οι θεσμοί δεν ήτανε ποτέ δώρο των κυριάρχων, ούτε δώρο των καπιταλιστών, ούτε αναγκαία αποτελέσματα του οικονομικού συστήματος, αυτοί οι θεσμοί κατακτήθηκαν με σειρά αγώνων και στοίχισαν βουνά ολόκληρα πτωμάτων και ποταμούς αιμάτων, πτωμάτων και αιμάτων που εξέφραζαν σε όλες αυτές τις περιπτώσεις τους αγώνες των λαών.

Πού βρίσκονται αυτοί οι λαοί σήμερα και που βρίσκεται άλλωστε και ο ελληνικός λαός; Νομίζω ότι ο εμφανέστερος χαρακτηρισμός που θα μπορούσε να δώσει κανείς είναι ότι βρίσκονται σε μια κατάσταση πολιτικής απάθειας, ιδιωτικοποίησης, ανευθυνότητας, κυνισμού, αδιαφορίας για τα κοινά και τα πολιτικά, και γενικότερα στάσης απέναντι στη ζωή τους, την ιδιωτική και την κοινή, που είναι περίπου μια στάση, με συγχωρείτε, αποχαύνωσης μέσα στον καταναλωτικό και τηλεοπτικό αυνανισμό. Το λέω αυτό για να πω ότι η σημερινή κατάσταση δεν είναι απλώς το αποτέλεσμα των συνομοσιών, των μανουβρών, των χειρισμών, των κυριάρχων στρωμάτων, εάν τα κυρίαρχα στρώματα μπορούν να κάνουν ατειμωτική αυτά τα οποία κάνουν, ξέρετε πάνω στό πετσί σας, αλλά

διότι οι λαοί μένουν απαθείς ή το πολύ σηκώνουν τους ώμους τους λέγοντας «τους ξέρουμε είναι όλοι οι ίδιοι παλιάνθρωποι».

Τον τελευταίο καιρό υπήρξαν θεωρητικοί με την αναγέννηση του λεγόμενου φιλελευθερισμού, οι οποίοι εκθειάζουν αυτοί την κατάσταση, οι οποίοι λένε ότι τώρα φτάσαμε πραγματικά στην αληθινή ελευθερία, στον ατομικισμό, όπου ο καθένας ασχολείται με τα δικά του και συνεπώς δεν έχουμε κοινωνικές και πολιτικές συγκρούσεις, δεν έχουμε ιστορίες και ντράβαλα και έτσι το σύστημα λειτουργεί. Εκτός από την υποκρισία αυτού του συλλογισμού, ο συλλογισμός περιέχει και μία τεράστια αυταπάτη, η αυταπάτη είναι η εξής: Ότι το σύστημα αυτό που υπάρχει έτσι όπως είναι σήμερα καταστρέφει την ίδια την επιβίωση του, θέλω να πω ότι αν εξακολουθεί και λειτουργεί κατά κάποιο τρόπο, δεν λειτουργεί δυνάμει των ανθρώπων τους οποίους παράγει και τους θεσμούς τους οποίους παράγει, λειτουργεί διότι παρά την επικρατούσα νοοτροπία, εξακολουθούν και υπάρχουν κατάλοιπα σε ορισμένα μέρη της κοινωνίας ακόμα και στον κρατικό μηχανισμό, ας πούμε 20% των δικαστικών χ% των εκπαιδευτικών ή ψ% των εργαζομένων εν γένει, οι οποίοι αντί να συμμορφωθούν με την επικρατούσα νοοτροπία, δηλαδή να λένε συνεχώς «τι με νοιάζει εμένανε, ποιός πληρώνει περισσότερο; Προς όφελος αυτού βγάζω την απόφαση», εξακολουθούν να λειτουργούν όπως θα έπρεπε να κάνουν κατά την πραγματικά επικρατούσα φιλοσοφία και κατά τις θεωρίες του φιλελευθερισμού. Εξακολουθούν να λειτουργούν κατά παραδοσιακό τρόπο με κάτι υπόλοιπα ήθους που κάνουν μερικούς δικαστές τουλάχιστον να είναι μάλλον και ήττον αδέκαστοι και συνεπώς να τους φοβούνται και οι άλλοι, ή αρκετούς εκπαιδευτικούς αντί να χαζεύουν μέσα στην τάξη τους, να προσπαθούν να μάθουνε κάτι στα παιδιά, ή μερικούς εργάτες να βιδώνουν τις βίδες και να μην εκτροχιάζονται διαρκώς στα τρένα, ενώ κανονικά δεν έχουνε κανέναν λόγο να βιδώνουνε αυτές τις βίδες δεδομένου του, τι τους πληρώνουν και δεδομένου του τι βλέπουν τι γίνεται από άποψη δισεκατομμυρίων καταχρήσεων ή και κανονικών επιχειρήσεων όπου τεράστιες περιουσίες δημιουργούνται χωρίς κανέναν λόγο από την μία μέρα στην άλλη -και εδώ δεν μιλάω για τα «πάμπερς», μιλάω για σοβαρότερα πράγματα που γίνονται π.χ. στο χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης, όπου από την μία μέρα μέσα στην άλλη χωρίς καμία οικονομική βάση, καπιταλιστική καν, δημιουργούνται δισεκατομμύρια δολάρια απάνω σε καθαρά αεριτζίδικες επιχειρήσεις. Αν αυτή η κατάσταση συνεχιστεί νομίζω ούτε η ιδιοσφαίρα μέσα στην οποία ζούμε θα την αντέξει επί πολλές δεκαετίες, ούτε η κοινωνιοσφαίρα μπορώ να πω, θα μπορέσει να εξακολουθεί να λειτουργεί.

Τα καθεστώτα που υπάρχουνε σ' αυτές τις χώρες που είπαμε, είναι μία μικρή μειοψηφία στον πληθυσμό της γης μέσα στην ανθρωπότητα, αυτοεπικαλούνται δημοκρατίες και αυτή η λέξη όπως όλες οι άλλες έχει υποστεί σήμερα μια τρομερή εκπόρνευση, δεν είναι έτσι; Είναι αδύνατον οποιοσδήποτε Αφρικανός δεκανέας με δέκα μυδραλιοβόλα και είκοσι τζιπ, να καταλάβει την εξουσία χωρίς να διακηρύξει ότι πρόκειται να εγκαθιδρύσει έναν δημοκρατικό Σοσιαλισμό. Φυσικά σφάζει τους αντιπάλους του, καταλαμβάνει την τηλεόραση και αφιονίζει τον λαό του, το ίδιο έχει συμβεί άλλωστε και με την λέξη Σοσιαλισμός και οι Έλληνες είμαστε σε θέση να καταλάβουμε τι έχει γίνει με τη λέξη Σοσιαλισμός, το ίδιο έχει γίνει και με την λέξη επανάσταση -π.χ. φαντάζομαι κάθε μέρα θα βλέπετε διαφημίσεις για την επανάσταση στα ψυγεία, ή για την επανάσταση στο χαρτί υγείας, δεν είναι έτσι;

Πρέπει να επανέλθουμε στην αρχική σημασία της λέξεως «δημοκρατία». Δημοκρατία δεν σημαίνει π.χ. τα ανθρώπινα δικαιώματα, ή την έλλειψη λογοκρισίας, ή εκλογές οιοδήποτε γίνουν. Όλα αυτά είναι καλά και άγια, αλλά είναι δευτέρου και τρίτου βαθμού επακόλουθα της δημοκρατίας. Δημοκρατία, είναι το κράτος του δήμου, δήμος είναι ο λαός. Κράτος στα αρχαία ελληνικά σημαίνει βέβαια τη δύναμη και ενδεχομένως τη βία ή την ωμή βία και είναι χαρακτηριστικό όταν στα νέα ελληνικά δημιουργήθηκε πραγματικά ένα κράτος. Πήραμε από τα αρχαία ελληνικά τη λέξη «κράτος» που σημαίνει δύναμη ή βία. Θα μπορούσαμε να πάρουμε την λέξη «πολιτεία», δεν είναι έτσι; Δημοκρατία είναι η εξουσία του δήμου και ήδη εάν σκεφτούμε αυτές τις λέξεις, τα ουσιαστικά προβλήματα εμφανίζονται, πρώτα-πρώτα τι είναι ο δήμος, ποιος είναι ο δήμος, ποιος ανήκει στον δήμο και δεύτερον τι θα πει εξουσία. Το γεγονός άλλωστε ότι ο ίδιος ο χαρακτηρισμός, ο ίδιος ο όρος που σημαίνει αυτό το πολίτευμα ανοίγει αυτά τα ερωτήματα δείχνει τον ιδιαίτερο χαρακτήρα αυτού του πολιτεύματος, που γεννιέται την ίδια στιγμή με την φιλοσοφική αναζήτηση σε αντίθεση με άλλα πολιτεύματα στα οποία τέτοια ερωτήματα δεν γεννιούνται. Π.χ, αν έχετε μία μοναρχία ξέρετε ότι είναι η αρχή τού μονάρχη και αυτός ο μονάρχης είναι πάντοτε καθορισμένος κληρονομικά ή και με οποιοδήποτε άλλο τρόπο επίσης η αριστοκρατία είναι αυτή που εκ γενετής ανήκουν σε μία ορισμένη κοινωνική τάξη. Η δημοκρατία ήδη από την ονομασία της ανοίγει τις ερωτήσεις και τα προβλήματα και από αυτή την άποψη, δεν είναι τυχαίο ότι η γέννησή της συμπίπτει κατά τελείως ουσιαστικό τρόπο με την γέννηση αυτής της απεριόριστης ερώτησης και επερώτησης που είναι η φιλοσοφία.

Η δημοκρατία είναι ένα πολίτευμα ή θέλει να είναι ένα πολίτευμα που αποβλέπει στην αυτονομία και την κοινωνική και την ατομική. Γιατί μιλάμε εδώ για αυτονομία; Διότι ο μέγιστος αριθμός των ανθρωπίνων κοινωνιών πάντοτε εγκαθιδρύθηκε πάνω στη βάση μιας ετερονομίας, δηλαδή οι θεσμοί που υπήρχαν, θεσμοί με την γενικότερη έννοια, αλλά και οι πολιτικοί θεσμοί θεωρούνταν πάντοτε ότι είναι δεδομένοι, ότι δεν μπορούν να αμφισβητηθούν και οι θεσμοί αυτοί ήτανε καμωμένοι κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να μην είναι δυνατόν να γίνει επερώτηση σχετικά με αυτούς τους θεσμούς. Π.χ. σε θεσμίσεις πρωτόγονων φυλών, οι θεσμοί της φυλής έχουνε παραδωθεί ανέκαθεν από τους θεμελιωτές ήρωες ή από τους προγόνους, θεωρούνται αυτονόητοι. Το ορθό και το μη ορθό ακολουθεί ορισμένους παράγοντες, το επιτρεπτό και το μη επιτρεπτό και δεν απαγορεύεται καν να τους αμφισβητήσει κανείς, είναι αδιανόητο να αμφισβητηθούν. Οι άνθρωποι τους έχουνε ενσωματώσει, τους έχουνε εσωτερικεύσει με την ίδια τους την ανατροφή, δηλαδή με την ίδια τους την κατασκευή σαν κοινωνικά άτομα. Τι έγινε στην Ελλάδα την αρχαία για πρώτη φορά και τι θα επαναληφθεί στην Ευρώπη από τον 12ο-13ο αιώνα και μετά; Μια ρήξη αυτού του ετερόνομου καθεστώτος και μια κίνηση προς την αυτονομία και αυτή η κίνηση εκφράζεται πολιτικά με το κίνημα το δημοκρατικό και με όσους δημοκρατικούς θεσμούς δημιουργήθηκαν. Αυτονομία από αυτή την άποψη φυσικά, η ρήξη αυτή με την ελευθερονομία δεν ήτανε δυνατή παρά μόνον με την θέση υπό αμφισβήτηση των ήδη υπαρχόντων θεσμών και αυτό έγινε ήδη στην αρχαία Ελλάδα. Αυτό που βλέπουμε π.χ. στην Αθήνα περίπου από το 700-400 π.Χ. -ακόμα και μετά- είναι η συνεχής περίπου μεταβολή των θεσμών, όχι ότι υπήρξαν κάποτε ιδεώδες θεσμοί, αλλά ότι οι Αθηναίοι ποτέ δεν έπαψαν να μεταρρυθμίζουν τους νόμους τους κατά τρόπο ώστε να αυξάνουν την πραγματικότητα της δημοκρατίας δηλαδή την δυνατότητα πραγματικής συμμετοχής του δήμου στην εξουσία.

Αυτονομία σημαίνει ότι η κοινότητα η πολιτική, δίνει η ίδια στον εαυτό της νόμους, αποκλείοντας κάθε ιδέα εξωκοινωνικής πηγής αυτών των νόμων και των θεσμών. Είτε αυτοί η πηγή θεωρηθεί φυσική είτε απλώς παραδοσιακή, είτε υπερβατική, θεία, όπως είναι άλλωστε η περίπτωση με τους Εβραίους της Παλαιάς Διαθήκης, τους νόμους που δίνει ο Ιεχωβά στον Μωυσή, είτε οποιαδήποτε άλλη.

Αυτονομία σημαίνει, δίνουμε σε μας τους νόμους μας και τους θεσμούς μας, ξέροντας ότι εμείς τους δημιουργούμε, ξέροντας ότι εμείς τους κάνουμε και αυτό είναι το μεγαλύτερο κράτος, αυτή δηλαδή είναι η μεγαλύτερη εξουσία που υπάρχει μέσα σε μια κοινωνία να μπορούμε να δίνουμε στον εαυτό μας, τους

νόμους μας και τους θεσμούς κάτω από τους οποίους ζούμε και την κυβέρνηση με την οποία αποφασίζουμε προς τα που πηγαίνουμε.

Η κοινωνία δεν είναι ποτέ μία απλή πρόσθεση ατόμων, διότι τα άτομα τα ίδια τα δημιουργεί η κοινωνία. Συνεπώς όταν θέλουμε μια αυτόνομη κοινωνία αυτό σημαίνει ταυτολογικά «*ipso facto*» ότι θέλουμε επίσης αυτόνομα άτομα, θέλουμε άτομα που είναι ικανά να δώσουν στον εαυτό τους τον νόμο τους και φυσικό επειδή δεν είναι δυνατό σε μια κοινωνία ο καθένας να δίνει στον εαυτό του έναν νόμο, να συμμετάσχουν πλήρως στη θέσμιση της κοινωνίας. Αυτό βασικά, σημαίνει βασικά ότι η παιδεία των ατόμων όχι απλώς με την έννοια των σχολείων και της εκπαίδευσης, αλλά, η παιδεία που είναι μια συνεχής δράση της κοινωνίας πάνω στα άτομα που αρχίζει από τη στιγμή που τα άτομα γεννιούνται και φτάνει ως τον θάνατό τους και που διοχετεύεται όχι μόνο με τα σχολεία, αλλά με την οικογένεια, με τις συντροφίες, με τις γειτονιές, με τον στρατό ενδεχομένως, με τις εφημερίδες, με τα ραδιόφωνα, με τις τηλεοράσεις, ότι όλα αυτό συμβάλουν στο να μπορούν τα άτομα να γίνουν πραγματικά αυτόνομα. Φυσικά, αυτόνομα άτομα σημαίνει, άτομα τα οποία προσπαθούν όσο είναι δυνατόν να συμμετάσχουν όχι απλώς να ρυθμίσουν κατά τρόπο αυτόνομο την ατομική τους ζωή, αλλά να συμμετάσχουν στον προσδιορισμό των νόμων που είναι κατ' ανάγκη κοινωνικοί που επίσης περιορίζουν ή καθορίζουν την ζωή τους. Συνεπώς εάν μιλάμε για αυτόνομα άτομα κατ' ανάγκη μιλάμε ταυτοχρόνως για μια αυτόνομη κοινωνία, δηλαδή για μια κοινωνία μέσα στην οποία δεν επικρατεί καμία θεία αποκάλυψη, καμία ιδέα φυσικών νόμων που ρυθμίζουν την κοινωνική ζωή, καμία καθαγιασμένη παράδοση η οποία ισχύει απλώς και μόνον διότι είναι παράδοση και ακόμα λιγότερο φυσικά καμία εξουσία ενός κόμματος, που εκφράζει δήθεν την ιστορική νομοτέλεια, και τις ιστορικές αναγκαιότητες ή κανενός γενικού γραμματέως του προέδρου, αλλά μια κοινωνία που η ίδια θεσμίζει και κυβερνά τον εαυτό της. Όταν τα άτομα μπορούν να πουν ότι οι νόμοι της κοινωνίας είναι και δικοί τους νόμοι, τότε μόνον μπορούμε να πούμε ότι αυτά τα άτομα είναι αυτόνομα, αλλά επίσης ότι και η κοινωνία είναι αυτόνομη.

Αυτό δεν σημαίνει κατ' ανάγκη -κατά την γνώμη μου- ότι συμφωνούν με όλους τους νόμους που υπάρχουν, σημαίνει όμως απαραίτητως, ότι έχουν συμμετάσχει πραγματικά και ενεργά στην διαμόρφωση των νόμων αυτών, των θεσμών και φυσικά στην λειτουργία τους. Από τη στιγμή που μια κοινωνία αποτελείται από ένα θεωρητικά απεριόριστο και απροσδιόριστο πλήθος ατόμων, υπάρχει πλήρης ισότης συμμετοχής όλων των ατόμων, σε όλες τις θεσμιζουσες εξουσίες που

μπορούν να υπάρχουν σήμερα σε μία κοινωνία και στην λειτουργία αυτών των κοινωνιών. Αυτό σημαίνει συνεπώς ότι, οτιδήποτε μπορεί να γίνει αντικείμενο ρητής θέσμησης, ρητής νομοθέτησης μέσα στην κοινωνία, είτε πρόκειται για αυτό που μπορεί να ονομάσει κανείς «θεσμιστική εξουσία», δηλαδή την εξουσία που καθορίζει τους βασικούς θεσμούς μέσα στους οποίους ζει η κοινωνία, είτε πρόκειται για την άσκηση των θεσμισμένων εξουσιών, π.χ. και της νομοθετικής εξουσίας με την στενότερη έννοια και της δικαστικής εξουσίας και της κυβερνητικής εξουσίας. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, αυτόνομη κοινωνία και αυτόνομα άτομα, σημαίνει ότι δίδεται σε όλους η μεγαλύτερη δυνατή δυνατότητα, όχι απλώς τυπική, αλλά ουσιαστική να συμμετάσχουν στην άσκηση όλων αυτών των εξουσιών και των λειτουργιών. Δεν περιοριζόμαστε στο να λέμε ότι οι πολίτες μία φορά στα πέντε χρόνια καλούνται να διαλέξουν αντιπροσώπους οι οποίοι θα αποφασίζουν για αυτούς, αλλά οι πολίτες αποφασίζουν μόνοι τους για τους νόμους κάτω από τους οποίους θέλουν να ζήσουν. Σημαίνει επίσης ότι δεν διαλέγουν, δεν εκλέγουν εμμέσως ή αμέσως ανθρώπους οι οποίοι θα τους κυβερνούν, αλλά ότι κυβερνούν μόνοι τους. Δηλαδή ότι όλες οι βασικές αποφάσεις που αφορούν το μέλλον της κοινωνίας -διότι αυτό είναι η κυβέρνηση, κυβερνώ θα πει λαμβάνω αποφάσεις που αφορούν αυτά που πρέπει να γίνουν, είτε ως έργα είτε ως δραστηριότητες- πρέπει να ανήκουν στο σύνολο της κοινωνίας.

Το σύνολο των πολιτών πρέπει όλοι, όχι απλώς τυπικά να έχουν το δικαίωμα να συμμετάσχουν σ' αυτό, αλλά να είναι παιδευμένοι σαν άτομα απ' όλες τις απόψεις, κατά τρόπο ώστε να μπορούν να συμμετέχουν. Εδώ θα ήθελα να κάνω δύο ή τρεις παρατηρήσεις. Πρώτα-πρώτα μία αναφορά στους αρχαίους ή μάλλον στον μεγάλο Θουκυδίδη: Όταν ο Θουκυδίδης θέλει να χαρακτηρίσει μια πόλη ως ελεύθερη την χαρακτηρίζει ως «αυτόνομον, αυτόδικον και αυτοτελή». Για τον Θουκυδίδη, πάντοτε πρόκειται για τους πολίτες. Ο Θουκυδίδης δεν μιλάει ποτέ, όχι μόνο για κράτη, αλλά ούτε για επικράτειες. Π.χ. οι λέξεις «Αθήναι», «Σπάρτη», στον Θουκυδίδη έχουν απλώς γεωγραφική έννοια. Όταν μιλάει για τις πολιτείες που π.χ. συγκρούονται στον Πελοποννησιακό Πόλεμο λέει πάντοτε «οι Αθηναίοι, οι Λακεδαιμόνιοι, οι Κερκυραίοι, οι Κορίνθιοι» κ.λπ. και κάποιος από τους ρήτορες μέσα στον Θουκυδίδη λέει «άντρες γαρ πόλεις». Η ιδέα ότι ένα κράτος, μία επικράτεια, μια πολιτεία, είναι ένα έδαφος, που επικρατεί στην νεότερη φιλοσοφία και φιλοσοφία του δικαίου και συνταγματική θεωρία είναι καθαρό φεουδαρχική αντίληψη δεν έχει καμμία σχέση με την δημοκρατική παράδοση. Λέει λοιπόν ο Θουκυδίδης «αυτόνομος», λέει «αυτόδικος» -δηλαδή, η ίδια δικάζει τις παραβάσεις που γίνονται μέσα στον χώρο, στη σφαίρα της ζωής του λαού και

όπως ξέρετε τα αρχαία αθηναϊκό δικαστήρια ήταν κληρωτά δικαστήρια και όχι επαγγελματικά δικαστήρια-, λέει «αυτοτελής», τέλος είναι φυσικά η αρχή, η εξουσία με την έννοια της κυβέρνησης στα αρχαία ελληνικά «οι εν τω τέλει» είναι οι κυβερνούντες δηλαδή μια πολιτεία, ένα σύνολο πολιτών που κυβερνούν οι ίδιοι τον εαυτό τους. Συνεπώς εάν δεν είμαστε αυτόνομοι, αυτόδικοι και αυτοτελείς, δεν μπορούμε να ζούμε σε δημοκρατία, δεν μπορούμε να πούμε ότι ζούμε σε δημοκρατία.

Υπάρχει ένα δεύτερο σημείο πάνω στο οποίο θα ήθελα να επιμείνω, είναι από αυτή την άποψη οι σχέσεις ελευθερίας και ισότητας. Έχει υπάρξει από πολύ καιρό, ήδη από τον 19ο αιώνα, μια πολύ διαδεδομένη σοφιστική και η οποία εμφανίστηκε με πολύ ανανεωμένη δύναμη, η οποία έλεγε περίπου το εξής: Τα βλέπετε... Εάν θέλετε να είσαστε ελεύθεροι, δεν μπορείτε να είσαστε ίσοι -διότι δήθεν στη Ρωσία οι άνθρωποι είναι ίσοι αλλά δεν είναι ελεύθεροι- και αν θέλετε να είστε ίσοι -όπως είναι στη Ρωσία- δεν μπορείτε να είστε ελεύθεροι. Αυτός ο συλλογισμός περιέχει φυσικά πολλαπλά σοφίσματα ή ψεύδη. Εάν κοιτάξουμε την πραγματικότητα, πρώτα-πρώτα στη Ρωσία οι άνθρωποι δεν ήσαν ούτε ίσοι, ούτε ελεύθεροι διότι φυσικά αυτός που είναι μέσα στο στρατόπεδο συγκεντρώσεως δεν είναι ίσος από καμία άποψη ούτε με τον φύλακα του στρατοπέδου συγκεντρώσεως, ούτε με τον συνταγματάρχη που διοικεί το στρατόπεδο συγκεντρώσεως, ούτε με τον γραμματέα της κομματικής επιτροπής που διοικεί την περιοχή, ούτε με του ανθρώπους του πολιτικού γραφείου, δεν είναι έτσι; Και επειδή ακριβώς, υπήρχε η πολιτική ανελευθερία ήτανε δυνατόν επίσης να υπάρχει και η πολιτική και η οικονομική ανισότητα.

Αντιστρόφως στις καπιταλιστικές χώρες και σε μας σήμερα, όπου λέγεται ότι υπάρχει ελευθερία, αλλά δεν υπάρχει ισότητας οικονομική. Βεβαίως δεν υπάρχει ισότητας οικονομική, αλλά φυσικά δεν υπάρχει και ισότητας πολιτική -η ισότητας η πολιτική η οποία υπάρχει, είναι τελείως τυπική. Ο μέσος Έλληνας πολίτης, ο χωριάτης, ο θυρωρός, ο σωφέρ, ο εργάτης, ο τραμβαγιέρης και οποιοσδήποτε άλλος, φυσικά δεν έχει τα ίδια πραγματικά πολιτικά δικαιώματα με τα μέλη της αρχούσης πολιτικής τάξεως, δεν μιλάω τώρα για οικονομική ανισότητα, μιλάω για πολιτική ανισότητα, υπάρχει μια πολιτική προνομιούχα τάξη στην Ελλάδα, η οποία δεν ξέρω από πόσες εκατοντάδες χιλιάδες άτομα αποτελείται, η οποία βρίσκεται σε τελείως άνιση πολιτική κατάσταση σε σχέση με τον κοσμάκι όπως λέμε και φυσικά από την στιγμή την οποία υπάρχει, όπως υπάρχει στα καπιταλιστικά καθεστώτα οικονομική τεράστια ανισότητα, επίσης δεν μπορούσε να υπάρξει

πολιτική ισότητας, απλούστατα διότι αν έχω πάρα πολλά λεφτά αγοράζω έναν ραδιοφωνικό σταθμό και σε άλλες χώρες αγοράζω και μία τηλεόραση, ή αγοράζω την γραμμή. Η οικονομική ανισότητα μεταφράζεται και σε πολιτική ανισότητα, διότι λέω στον κοσμάκι τι πρέπει να σκέφτεται και του λέω ποια είναι τα νέα σήμερα. Γίνεται φιλτράρισμα των νέων, φιλτράρισμα των πληροφοριών, ή παρουσίαση των πληροφοριών κάτω από έναν ορισμένο φωτισμό, συνεπώς αν θέλουμε να είμαστε ελεύθεροι μέσα στην κοινωνία πρέπει να είμαστε πραγματικά ίσοι.

Φυσικά δεν χρειάζεται να συζητήσει κανείς τα άλλα σοφίσματα τα οποία έχουν εγερθεί εναντίον του δήθεν ισοπεδισμού της παλιάς επαναστατικής σκέψης. Ασχέτως με το ότι σκέπτομαι εγώ, δεν ξέρω ο πιο παραληρών αριστερός να είχε ποτέ ότι πρέπει, ως πούμε σε ηλικία 15 ετών, να σφάζονται τα παιδιά που είναι καλοί μαθηματικοί, διότι αυτό θα δημιουργούσε ανισότητες μέσα στην κοινωνία ή να σφάζονται οι κοπέλες ή τα παιδιά που παίζουν καλύτερο πιάνο από τους άλλους διότι αυτό θα δημιουργούσε ανισότητες. Όταν μιλάμε για ισότητα δεν μιλάμε για ομοιομορφία των ατόμων μέσα στην κοινωνία. Αν υπάρχει κάποια κοινωνία που δημιουργεί ομοιομορφία των ατόμων είναι φυσικά η σημερινή κοινωνία, διότι ο καθένας νομίζει ότι είναι απολύτως μοναδικός ο ίδιος, αλλά στις 8 το βράδυ πατάει το ίδιο κουμπί και βλέπει τις ίδιες ανοησίες στην ίδια τηλεόραση και αγοράζει τα ίδια ρούχα διότι αυτή είναι η ατομική ελευθερία που του επιτρέπει ο κοινωνικός θεσμός της μόδας όπως υπάρχει. Όταν μιλάμε για ισότητα, μιλάμε για την ισότητα εκείνη η οποία είναι πολιτικά σημαντική δηλαδή για την ισότητα των δυνατοτήτων που παρέχονται σε όλους να συμμετάσχουν πραγματικά στην θέσμιση της κοινωνίας και στην άσκηση οποιονδήποτε εξουσιών υπάρχουν μέσα σε αυτή την κοινωνία και αυτό σημαίνει φυσικά την άμεση δημοκρατία για την οποία νομίζω θα μπορέσω να πω μερικό λόγια παρακάτω.

Η ιδέα της ισότητος έχει ασφαλώς και οικονομικές επιπτώσεις σημαντικές, δηλαδή δεν είναι δυνατόν, ιδίως σε μία κοινωνία της σημερινής μορφής, της σημερινής υφής, της σημερινής συγκρότησης να υπάρξει πραγματική πολιτική ισότητα, απ' την στιγμή που υπάρχουν οι τεράστιες οικονομικές ισότητες. Με κανέναν τρόπο δεν μπορεί να βρεθεί μέσο και ούτε βρέθηκε ποτέ να εγκατασταθεί ένα στεγανό χώρισμα ανάμεσα στον οικονομικό χώρο και στον πολιτικό χώρο, από την στιγμή που υπάρχει μια τεράστια οικονομική ανισότητα και οι άνθρωποι οι οποίοι έχουν στα χέρια τους την οικονομική δύναμη κατ' ανάγκη και ασχέτως των προθέσεών τους, την μετατρέπουν και σε πολιτική δύναμη.

Όλη η ιστορία, όχι τόσο η ελληνική στην οποία η περιουσία έπαιξε ελάχιστο ρόλο. αλλά και η ρωμαϊκή και όλη η μοντέρνα εξουσία το αποδεικνύει. Και αυτό μας οδηγεί επίσης σε μια άλλη θεώρηση: Δεν είναι δυνατόν ποτέ να σκεφτούμε ότι άτομα τα οποία τα θέλουμε ως ελεύθερους πολίτες, μπορεί να είναι ελεύθεροι πολίτες στην πολιτική ζωή και να είναι σκλάβοι, κατ' ουσίαν, μέσα στην οικονομική παραγωγική τους ζωή. Δεν είναι δυνατόν να σκεφτούμε δηλαδή ότι τις Κυριακές, τα άτομα θα πηγαίνουν σε μία εκκλησία της πολιτικής ελευθερίας και ότι τις άλλες πέντε-έξι μέρες της εβδομάδος θα είναι απλώς βίδες πάνω σε ένα μηχανικό σύστημα παραγωγής. Δεν είναι δυνατόν να παιδεύσουμε πολίτες. Η παιδεία των πολιτών δεν σταματάει ούτε στο δημοτικό, ούτε στο γυμνάσιο. Να παιδεύσουμε πολίτες που να είναι ελεύθεροι και υπεύθυνοι και να θέλουν να συμμετάσχουν στις κοινές υποθέσεις.

Εάν τους υποχρεώνουμε να περνάνε το μεγαλύτερο μέρος της ξυπνητής τους ζωής μέσα σε μία ιεραρχική δομή, μέσα στην οποία δεν τους πέφτει κανένας λόγος απ' το να εκτελούν συνεχώς, αφ' ενός αυτά που τους λένε οι ανώτεροί τους, αφ' ετέρου αυτά που τους λένε οι κανονισμοί, οι οποίοι πενήντα φορές τοις εκατό είναι ηλίθιοι και αν κατορθώνουν τα εργοστάσια και οι δημόσιες υπηρεσίες να λειτουργούν, είναι κατά ένα μεγάλο μέρος στο μέτρο που οι εργαζόμενοι παραβαίνουν τους κανονισμούς για να κατορθώσουν να κάνουν την δουλειά τους.

Απόδειξη άλλωστε ότι μια από τις αποτελεσματικότερες μορφές απεργίας, δεν θυμάμαι αυτή τη στιγμή πως την λέμε στα ελληνικά, είναι αυτή που στα γαλλικά ονομάζουν «απεργία ζήλου». Οι άνθρωποι δηλαδή αρχίζουν να εφαρμόζουν κατά λέξη τους κανονισμούς και αν εφαρμόσουν κατά λέξη τους κανονισμούς, τα πάντα μπορούν να καταρρεύσουν μέσα σε μια ώρα. Γιατί αυτό; Διότι οι κανονισμοί φυσικά δεν τους έκαναν ο εργαζόμενοι, τους έκαναν διάφοροι τεχνικοί, μηχανικοί άνθρωποι που τελείωσαν πολυτεχνεία μεγαλοφυείς οικονομολόγοι και άλλοι, ο οποίοι δεν ξέρουν στην πραγματικότητα πως γίνεται και τι συμβαίνει, όταν γίνεται πραγματικά μία δουλειά. Αυτό μας οδηγεί φυσικά στην ιδέα, ότι μία αυτόνομη κοινωνία δεν θα μπορούσε για πολιτικούς λόγους, όχι για λόγους φιλανθρωπίας, να δεχθεί μια οικονομική κατάσταση μέσα στην οποία υπάρχει αφ' ενός μια τεράστια οικονομική ανισότητα και αφ' ετέρου μέσα στην οποία οι εργαζόμενοι, δηλαδή το σύνολο του πληθυσμού, κατ ουσίαν βρίσκονται τοποθετημένοι σαν μυρμήγκια μέσα σε ιεραρχημένες δομές, μέσα στις οποίες δεν τους πέφτει κανένας λόγος για το τι κάνουν και για το πως θα το κάνουν. Η αυτοδιοίκηση των παραγωγικών μονάδων από τους παραγωγούς είναι, κατά την

γνώμη μου, απαραίτητη προϋπόθεση και σχολείο δημοκρατικό για μια αυτονομημένη κοινωνία, θα ήθελα πάνω σ' αυτό να προσθέσω ότι σήμερα δεν διαπιστώνουμε την ύπαρξη μορφών κυριαρχίας, μόνο οικονομικών.

Διαπιστώνουμε την ύπαρξη πολλών άλλων μορφών κυριαρχίας και μερικών που είναι καθαρά πολιτικές. Θέλω να πω π.χ. ότι, εάν στη Ρωσία μετά το 1917 δημιουργήθηκε ένα εκμεταλλευτικό και καταπιεστικό καθεστώς, κατά πάσα πιθανότητα εκμεταλλευτικότερο και ασφαλώς πολύ καταπιεστικότερο από οποιοδήποτε ταξικό καθεστώς είχε γίνει γνωστό ως τότε στην ιστορία, αυτό δεν οφείλεται στους κεφαλαιοκράτες. Οφείλεται στο γεγονός ότι μέσα από το ίδιο το κομμουνιστικό κόμμα, τους μπολσεβίκους, δημιουργήθηκε μία γραφειοκρατία που συνδέθηκε με την γραφειοκρατία των εργοστασίων, του στρατού και άλλων κοινωνικών κλάδων και η οποία αρκετά γρήγορα κατοχυρώθηκε ως απόλυτα κυρίαρχη τάξη και εγκαθίδρυσε αυτό το καθεστώς του γραφειοκρατικού, ολοκληρωτικού Καπιταλισμού.

Συνεπώς, αρνητικά από μία άποψη πρέπει να σκεφτούμε, ότι δεν είναι μόνον οι οικονομικά προνομιούχες και κυρίαρχες τάξεις οι οποίες αντιτίθενται στη δημοκρατία, είναι και η πολιτική γραφειοκρατία η οποία συνεχώς τείνει να παραχθεί και να αναπαραχθεί είτε συσπειρώνεται γύρω από μία χαρισματική μορφή είτε όχι αλλά συνήθως, κατά ανάγκη τουλάχιστον στην αρχή της, συσπειρώνεται γύρω από μία χαρισματική μορφή, βάλτε οποία φωτογραφία θέλετε δεν με ενδιαφέρει, είτε παρελθούσα είτε παρούσα η οποία επίσης τείνει να μονοπωλήσει και κατορθώνει φυσικά να μονοπωλήσει την εξουσία και να εξαλείψει οποιεσδήποτε αρχές δημοκρατικών θεσμών υπήρχαν. Η σύγχρονη πολιτική μορφή του κόμματος είναι πλησιέστατη στην δημιουργία της γραφειοκρατίας.

Θα σας ζητήσω να θυμηθείτε ότι κόμματα, με την σημερινή έννοια του όρου, δεν υπήρχαν φυσικά π.χ. στην αρχαία Αθήνα. Τα κόμματα δημιουργήθηκαν στην νεότερη εποχή και είναι μια από τις τραγικές ειρωνείες της ιστορίας, ότι τα πρώτα πραγματικά κόμματα που δημιουργήθηκαν, με την έννοια που δίνουμε σήμερα σ' αυτή την λέξη, είναι δημιουργήματα της εργατικής τάξης, στον αγώνα της για την απελευθέρωση της και κατά μίμησή τους έγιναν τα αστικά κόμματα, τουλάχιστον στην Ευρώπη, και αυτά τα κόμματα εκφυλίστηκαν σχετικά γρήγορα και γίνανε γραφειοκρατικά.

Εδώ θα ήθελα να υπογραμμίσω ένα σημείο, που είναι αρκετά παλιό στην πολιτική φιλοσοφία, αλλά πολλοί άνθρωποι το ξεχνάνε και ιδίως στην Ελλάδα.

Κατηγορούμε συνεχώς του κυρίαρχους ότι κυριαρχούν. Αυτό είναι μία ανοησία. Είναι σαν να κατηγορούσαμε τους κλέφτες ότι κλέβουν, ή τους ξανθούς διότι είναι ξανθοί. Η δουλειά των κυριάρχων είναι να κυριαρχούν. Εάν πρέπει να κατηγορήσουμε τους κυρίαρχους, τότε πρέπει να τους εκτοπίσουμε από την θέση τους. Πρέπει να κατηγορήσουμε τους κυριαρχημένους που αφήνουν τον εαυτό τους να κυριαρχείται, δεν είναι έτσι; Δεν μπορούμε να λέμε ταυτοχρόνως ότι ο λαός είναι παντοδύναμος και ότι ο οποιοσδήποτε δημαγωγός τον τραβάει και τον σέρνει από την μύτη. Πρέπει να πούμε ότι υπάρχει μία ευθύνη του λαού σε αυτά τα οποία γίνονται σήμερα, αλλά αυτό δεν φτάνει, διότι εδώ δεν κάνουμε ηθικολογία. Το λέμε για να υπενθυμίσουμε στους πολίτες ότι αυτά τα οποία συμβαίνουν, συμβαίνουν με την συμμετοχή τους και με την συνηγορία τους έστω και αν αυτή η συνηγορία δεν είναι ποινική, είναι όμως πραγματική συνηγορία.

Γιατί υπάρχει αυτή η συμμετοχή, η συνηγορία που παίρνει την μορφή της απάθειας, της αδιαφορίας, του κυνισμού; Απ' τη μια μεριά είναι φυσικά όλο αυτό το ιστορικό ρεύμα της σύγχρονης κοινωνίας που οδηγεί τους ανθρώπους όπως θα έλεγα πριν σ' αυτήν την αποχαύνωση, σε αυτόν τον ατομικισμό, σ' αυτόν τον καταναλωτικό και τηλεοπτικό αυνανισμό. Απ' την άλλη μεριά υπάρχει και κάτι που δέχεται συζήτηση και ανασκευή, το γεγονός ότι διείσδυσε μέσα στον πληθυσμό και μέσα στην εργατική τάξη και σε αυτό είναι υπεύθυνος ο Μαρξισμός. Η καπιταλιστική φαντασιακή σημασία, η μύθωση -αν θέλετε- της γνώσης, της επιστήμης, των ειδικών, αυτών που ξέρουν αυτό που στηρίζει αυτή την κεντρική δομή της σύγχρονης κοινωνίας και την τελείως ασυμβίβαστη με κάθε δημοκρατική θέσμιση δηλαδή, την ιεραρχία. Γιατί ο τάδε είναι στην κορφή και οι άλλοι είναι κάτω; Διότι είναι σπουδασμένος, διότι είναι επαίτων, διότι ξέρει καλύτερα, διότι είναι ειδικός, κ.λπ.

Αυτός ο μύθος έχει βαθιά διείσδυση μέσα στην ψυχή των ατόμων και αν μου επιτρέπεται για να σας διασκεδάσω ολίγον και να διακόψω την ίσως ανιαρή συνέχεια αυτών των συλλογισμών, θα σας διηγηθώ ένα ανέκδοτο: Στην Ελλάδα μένει συνεχώς αυτή η καλή συνήθεια ότι συζητάμε με τον άνθρωπο που οδηγεί το ταξί και έτσι παίρνουμε διάφορες σφυγμομετρήσεις. «Τι γίνεται», του λέω, «φαίνεται άσχημη η κατάσταση». «Ναι», λέει, «είναι φριχτή, αλλά μην ανησυχείτε». Λέω, «Γιατί να μην ανησυχούμε;». «Ε», λέει, «υπάρχει ο Αντρέας (Παπανδρέου)». «Α», λέω, «και τι θα κάνει ο Αντρέας;». Λέει, «Αυτή τη στιγμή δεν μπορεί να κάνει τίποτα, διότι έχει φύγει 48 ώρες στην Βουλγαρία». «Γιατί έχει φύγει ο Αντρέας 48 ώρες στην Βουλγαρία;». «Διότι», μου λέει ο ταξιτζής, «η

βουλγαρική κυβέρνηση είχε βρει την οικονομική κατάσταση πολύ σκούρα και κάλεσαν τον Αντρέα για 48 ώρες για να τους την διορθώσει».

Νομίζω ότι κάθε σχόλιο είναι περιττό, ο άνθρωπος που μου το έλεγε αυτό ήτανε πολύ κανονικός άνθρωπος δηλαδή δεν ήτανε καθόλου εκ γενετής ηλίθιος ας πούμε, ήτανε πολύ εντάξει, οδηγούσε καταπληκτικά μου είπε αστεία στην κουβέντα και τα ρέστα. Ε, με αυτή την νοοτροπία οι άνθρωποι ψήφισαν δύο φορές -την πρώτη θα μπορούσε να τους συγχωρήσει κανείς, την δεύτερη όχι- τον Αντρέα και τον φέρανε στα πράματα. Ο Αντρέας είναι ειδικός, έτσι; Ο Κουτσόγιωργας είναι βέβαια ειδικός στα πάμπερς (σ.σ.: Αναφέρεται στο σκάνδαλο Κοσκωτά) και σε διάφορα άλλα. Αλλά και όλοι οι άλλοι είναι ειδικοί, είναι επαίοντες αυτοί ξέρουνε! Ας αφήσουμε αυτούς που ξέρουν να τα αποφασίσουν!

Το ίδιο μέσα στο εργατικό κίνημα, υπάρχουνε οι αρχηγοί που ξέρουνε, οι γενικοί γραμματείς, οι Ζαχαριάδηδες, ο ένας, ο άλλος κ.λπ. Και εκεί ακόμα το χειρότερο -γι' αυτό είπα ότι φταίει ο Μαρξισμός- με την θεωρητική κατοχύρωση, διότι πίσω από τον γενικό γραμματέα, ή πίσω από τα στελέχη, του κόμματος, υπάρχει η μαρξιστική θεωρία που λέει την αλήθεια για την ιστορία, για την κοινωνία, για το πως πρέπει να γίνει Σοσιαλισμός, για το πότε πρέπει να κάνουμε απεργία, πότε δεν πρέπει, πότε πρέπει να πάρουμε τα όπλα, να καταλάβουμε τα χειμερινά ανάκτορα κ.λπ. Όλα αυτά φυσικά είναι ή στους 15 τόμους του Κεφαλαίου ή στους 60 τόμους των απάντων του Λένιν. Τα έχουν μελετήσει οι ειδικοί, αυτοί ξέρουν. Εσύ πήγαινε να κολλήσεις τις προκηρύξεις, αυτό μπορείς να κάνεις. Αλλά αυτό έχει αρχίσει εδώ και τουλάχιστον έναν αιώνα δηλαδή από το 1880-1890. Σε αντίθεση με το ότι γινότανε στην αρχή στα εργατικά συνδικάτα και στα εργατικά κόμματα, όπου πράγματι υπήρχε μία άμεση δημοκρατία, άρχισε να δημιουργείται μία γραφειοκρατία. Και από που αντλούσε την δύναμη της αυτή η γραφειοκρατία;

Οι εξηγήσεις που έχουνε δοθεί, ότι είναι πραγματικοί λόγοι, κατά την γνώμη μου είναι ανόητες. Η πραγματική εξήγηση είναι ακόμα μία φορά η διείσδυση μέσα στην εργατική τάξη και εν γένει μέσα στον πληθυσμό, αυτής της καπιταλιστικής φαντασιακής σημασίας ότι διοικούν και διευθύνουν, αυτοί που έχουν τα προσόντα να διοικούν και να διευθύνουν δηλαδή την επιστήμη την τεχνική της διεύθυνσης. Τώρα αυτή η ιδέα είναι φυσικά ριζικά αντίθετη με την αρχαία ελληνική ιδέα για το τι είναι δημοκρατία και τι είναι πολιτική. Το εκθέτει πολύ ωραία ο Πρωταγόρας στον λόγο τον οποίον δίνει μέσα τον ομώνυμο διάλογο του Πλάτωνος και τον οποίο ο Πλάτων, παρ' όλο εχθρός της δημοκρατίας, κατά την γνώμη μου μεταφέρει πολύ πιστά.

Στον Πρωταγόρα λέει ότι, το θέμα είναι εκεί πέρα ποιος είναι πολιτικός και ποιος δεν είναι και ποιος κατέχει και ποιος δεν κατέχει την πολιτική επιστήμη. Και ο Πρωταγόρας απαντά όχι με έναν λόγο, αλλά στην αρχή με έναν μύθο: Λέει ότι όταν ο Ζευς φρόντιζε για τους ανθρώπους, μοίρασε στον έναν τούτη την ειδικότητα, στον άλλον την άλλη την ειδικότητα, αλλά την πολιτική γνώση την έδωσε ίδια σε όλους και γι' αυτό λέει ο Πρωταγόρας: *«Βλέπεις ότι όταν οι Αθηναίοι θέλουν να αποφασίσουν στην εκκλησία τους για το πως να κατασκευαστούν τα καράβια ή πως να χτιστούν τα τείχη, ή οι ναοί, φωνάζουν τους ειδικούς και τους ακούν και αν κανένας μη ειδικός θελήσει να πάρει τον λόγο τον γιουχαΐζουνε. Όταν όμως πρόκειται να συζητηθούν οι γενικές πολιτικές υποθέσεις της πόλης οποιοσδήποτε μιλάει και όλος ο κόσμος τον ακούει με προσοχή»*. Πίσω από αυτόν τον μύθο κρύπτεται αυτή η βαθύτατη πολιτική και φιλοσοφική ιδέα των αρχαίων, ότι για τα πολιτικά πράγματα δεν υπάρχει επιστήμη, για την αρχαία Ελλάδα, δεν υπάρχει συστηματική γνώση με αποδείξεις, με εκπαίδευση κ.λπ, αλλά υπάρχει δόξα, δηλαδή υπάρχει γνώμη των ανθρώπων, η οποία φυσικά πρέπει και αυτή να παιδευτεί και η οποία καλυτερεύει με την εμπειρία αλλά η οποία δεν είναι επιστήμη.

Πως μπορεί η δόξα των ανθρώπων να παιδευτεί, πως είναι δυνατόν οι άνθρωποι να σχηματίζουν ολοένα καλύτερη φύση και φρόνηση για τα πολιτικά πράγματα για τα οποία δεν υπάρχει επιστήμη; Ένας και μόνος τρόπος υπάρχει για να την αποκτήσουν, είναι να ασκούν την πολιτική εξουσία, να συζητούν και να περνούν αποφάσεις, είναι τελείως αντίθετη φυσικά η μοντέρνα αντίληψη η οποία επεκράτησε και όχι ο αρχαίος λόγος η ιδέα ότι η δημοκρατία είναι η εκπροσώπηση, ή αντιπροσώπηση. Αυτή η συζήτηση έχει γίνει από πολύ καιρό και ο ίδιος ο Ρουσό, ο οποίος έγραφε στο τέλος του 18ου αιώνας έλεγε σαφώς ότι η μόνη μορφή δημοκρατίας η οποία είναι δεκτή ή είναι πραγματική δημοκρατία ή άμεση δημοκρατία και έλεγε χαρακτηριστικά μια φράση την οποία θα μπορούσε να είχε βρει κανείς και στον Λένιν ή στον Μαρξ -όταν μετά κάναν την κριτική του κοινοβουλευτισμού- ότι *«οι Εγγλέζοι που νομίζουν ότι είναι ελεύθεροι διότι εκλέγουν τους βουλευτές τους μια φορά στα 5 χρόνια, βρίσκονται μέσα σε αυταπάτη...»*, λέει ο Ρουσό, *«...Είναι ελεύθεροι μια μέρα σε 5 χρόνια»*. Εγώ θα έλεγα ότι ο Ρουσό δεν πηγαίνει στο τέλος του συλλογισμού του, γιατί φυσικά δεν είναι ελεύθεροι, όπως δεν είμαστε και δεν είμαστε ελεύθεροι, ούτε μία μέρα στα 5 χρόνια. Διότι το τι θα ψηφίσετε αυτή τη μέρα στα 5 χρόνια είναι ήδη προδιεγεγραμμένο. Πρώτα-πρώτα είναι προδιεγεγραμμένο απ' το ποια πολιτικά κόμματα εμφανίζονται. Είναι προδιεγεγραμμένο από το τι μας έχουνε γεμίσει το

κεφάλι επί 5 χρόνια. Είναι προδιεγεγραμμένο από τις καταστάσεις τις οποίες έχουνε ήδη δημιουργήσει αυτοί οι άνθρωποι. Από τη στιγμή κι απ' την οποία έχουν εκλεγεί αμετάκλητοι αντιπρόσωποι, η πρώτη και κύρια δουλειά αυτών των αμετακλήτων αντιπροσώπων -εκτός κι αν πιστεύουμε στον Άγιο Βασίλη- είναι το πως να κατοχυρώσουν την επανεκλογή τους. Όλα τα άλλα είναι δευτερεύοντα και αυτό αυτή τη στιγμή το βλέπετε όχι απλώς στο επίπεδο των αντιπροσώπων, αλλά στο επίπεδο της Προεδρίας της Κυβερνήσεως. Το μόνο θέμα το οποίον ενδιαφέρει είναι πως να κατοχυρωθεί η επανεκλογή. Όλα τα άλλα είναι, με συγχωρείτε, είναι τρίχες. Έτσι; Ό,τι και να διδάσκουν οι καθηγητές Συνταγματικού Δικαίου στο πανεπιστήμιο και τα λοιπά.

Η αντιπροσώπευση είναι πολιτική αυτοαποξένωση του πολιτικού σώματος. Είναι «πάρε αγά μου το σχοινί να με κρεμάσεις». Η μόνη δυνατή μορφή δημοκρατίας είναι η άμεση δημοκρατία, όπου οι άνθρωποι αποφασίζουν μόνοι τους και όχι μέσω αμετακλήτων εκπροσώπων. Τώρα φυσικά από πολύ καιρό υπάρχει το επιχείρημα και η συζήτηση την οποία θα ήταν ανέντιμο να αφήσουμε κατά μέρος. Άμεση δημοκρατία υπήρξε, το ξέρουμε. Υπήρξε στην Αθήνα και σε μερικές άλλες ελληνικές πόλεις, όχι σε όλες. Δεν υπήρξε ποτέ στην Ρώμη. Αν ποτέ ακούσετε κανέναν καθηγητή πανεπιστημίου να σας μιλάει για ρωμαϊκή δημοκρατία, βγείτε έξω, αγοράστε ντομάτες και ρίξτε του. Η Ρώμη ήτανε ολιγαρχία από την αρχή μέχρι το τέλος. Αν ακούσετε κανέναν μαρξιστή να σας πει ότι η αθηναϊκή δημοκρατία στηριζόταν στη σκλαβιά, αγοράστε πορτοκάλια σάπια και ρίξτε του, διότι σκλαβιά υπήρχε παντού στον αρχαίο κόσμο, αλλά δεν υπήρχε δημοκρατία και πείτε του ότι δεν ξέρει τον Μαρξισμό αυτός ο δήθεν μαρξιστής, γιατί ο ίδιος ο Μαρξ γράφει πολύ σωστά ότι η πραγματική κοινωνικοοικονομική βάση της αρχαίας δημοκρατίας ήταν η ελεύθερη ανεξάρτητη μικροπαραγωγή. Η βάση της αθηναϊκής δημοκρατίας δεν ήτανε η σκλαβιά, οι πλούσιοι είχανε σκλάβους, οι περισσότεροι από τους άλλους δεν είχανε. Η βάση της αθηναϊκής δημοκρατίας ήτανε ότι ο χωριάτης που έκανε με τα πόδια 25 χιλιόμετρα για να κατέβει στην αγορά του δήμου και να συζητήσει και ν' αποφασίσει, ο τεχνίτης ο Αθηναίος φυσικά το ίδιο, ο ναύτης ο Αθηναίος, ο Πειραιώτης το ίδιο.

Τώρα αυτό φυσικό προϋποθέτει ότι έχουμε μια πολιτική κοινότητα περιορισμένη σε αριθμό, δεν είναι έτσι; Και υπάρχει άλλωστε και η περίφημη φράση του Πλάτωνα, στους «Νόμους» νομίζω, όπου λέει ότι η ιδανική διάσταση μιας πόλης από άποψη πληθυσμού, όχι εδάφους, είναι ο αριθμός ανθρώπων οι οποίοι μαζεμένοι στο ίδιο μέρος, μπορούν να ακούσουν τη φωνή ενός ρήτορα. Λοιπόν να κλείσουμε

τα μικρόφωνα, να δούμε αν εδώ μπορούμε να κάνουμε άμεση δημοκρατία χωρίς μικρόφωνα, έτσι; Αυτή η ιδέα η οποία είναι πάρα πολύ σημαντική, βλέπετε και τη συμβολή και τη διάσταση. Και βλέπετε το γεγονός ότι ο καθένας περίπου ξέρει τον άλλον. Στους πλατωνικούς διάλογους π.χ. ρωτάει ο Σωκράτης σ' ένα γυμνάσιο, εκεί που είναι οι νέοι και που τους λιμπίζεται, ποιος είναι ο τάδε, ας πούμε; Και του λέει ο άλλος, πως δεν ξέρεις, είναι ο γιος του Κτησικράτη, ας πούμε. Α, λέει ο Σωκράτης, βεβαίως και δεν είχε ξάδελφο τον τάδε, κ.λπ. Διότι φυσικά, άμα είναι οι πολίτες οι ελεύθεροι 30.000 από τους οποίους 10-15.000 μένουν στην Αθήνα, όλος ο κόσμος γνωρίζεται μεταξύ τους και περίπου ξέρει τι φάρα είναι, τι ζυγίζει και τι είναι ικανός να κάνει και να μην κάνει. Ο μεγάλος Αμερικανός κοινωνιολόγος ο Λιούις Μάμφορντ συζητάει αυτή τη φράση σε ένα βιβλίο το '36 και λέει αρκετά σωστά, αλλά μένει σ' αυτό το πεδίο, ότι με την εφεύρεση του ραδιοφώνου τα όρια της άμεσης δημοκρατίας, έχουνε γίνει τα όρια του πλανήτη. Αυτό είναι σωστό, είναι ελλειπές, θα πω αμέσως γιατί.

Εγώ ο ίδιος, αν μου επιτρέπετε να αναφέρω τον εαυτό μου, 20 χρόνια μετά από τον Μάμφορντ, ανέφερα όλη αυτή την ιστορία και ανέφερα επίσης το γεγονός της τηλεόρασης, ότι φυσικά και η τηλεόραση μπορεί να μπει στην υπηρεσία της άμεσης δημοκρατίας. Φυσικά με το πολιτικό καθεστώς που υπάρχει μπήκε στην υπηρεσία της φαυλοκρατίας, δεν είναι έτσι; Αλλά αυτό δεν είναι ενδιαφέρον καθ' αυτό, αυτό που θέλω να πω, είναι ότι υπάρχουν τα τεχνικά μέσα, για να μπορέσουν να υπάρξουν έλλογες και στοχασμένες μετά από συζήτηση, συλλογικές αποφάσεις που να υπερβαίνουν απείρως τα όρια της κλασικής άμεσης δημοκρατίας, της αθηναϊκής ας πούμε. Δεν θα το συζητήσω εν εκτάσει αυτό το ζήτημα, φυσικά δεν αρκεί να υπάρχει ραδιόφωνο διότι, ραδιόφωνο είχε και ο Χίτλερ και αφιόνιζε τους Γερμανούς. Πρέπει φυσικά να υπάρχει όχι μονόδρομος, αλλά διπλόδρομος, το ίδιο για την τηλεόραση, όλα αυτά λύνονται από την στιγμή που η τηλεόραση δεν σκοπεύει να κάνει ρεκλάμες και να πουλάει λόγους πρωθυπουργού και φάτσες υπουργών, αλλά που γίνεται πραγματικά δημοκρατικό όργανο. Υπάρχει κάτι άλλο που είναι ελλειπές στην ιδέα του Μάμφορντ και που νομίζω ότι μπορούμε και πρέπει να το συμπληρώσουμε: Σε κοινωνίες τόσο εκτεταμένες, όσο οι δικές μας και οι οποίες αυτό το λέω παρεμπιπτόντως, δεν θα μπορέσουν ποτέ να ορθοποδήσουν εάν δεν επεκταθούν ακόμα περισσότερο, δεν θέλω να σας τρομάξω αλλά σκεφτείτε αυτό που έλεγα στην αρχή τα οικολογικά προβλήματα σήμερα, νομίζω ότι γίνεται αμέσως προφανές, ότι όχι το ζήτημα της δημοκρατίας είναι παγκόσμιο, αλλά το ζήτημα της δημοκρατίας είναι ζήτημα παγκόσμιας δημοκρατίας, για τον απλούστατο λόγο ότι αν περνάει ένα πετρελαιοφόρο

500.000 τόνων σε 100 χιλιόμετρα απόσταση από τις ακτές σας και αν τυχόν σπάσει όπως έγινε αυτό πολλές φορές, οι ακτές σας μεταμορφώνονται σε πίσσα επί χρόνια για να μην μιλήσω για την ατμόσφαιρα, τα δάση κ.λπ.

Για να τραφεί αυτή η άμεση δημοκρατία πρέπει να είναι πραγματικά άμεση δημοκρατία σε ένα ορισμένο επίπεδο. Πρέπει να είναι, αν μπορώ να πω, αθηναϊκού τύπου δημοκρατία, στο επίπεδο της βάσης, δηλαδή πρέπει να υπάρχει, ένα δίκτυο κοινών ή κοινοτήτων αποκεντρωμένων και αυτοκυβερνημένων. Δηλαδή οι άνθρωποι πρέπει να παιδευτούν στην αυτονομία, στην αυτοδικία -όχι με την έννοια των εφημερίδων- και στην αυτοτέλεια στο επίπεδο ας πούμε ή στις διαστάσεις μιας πόλης μεταξύ 20 και 50 ή έστω και 100 για να βάλω μέσα και τον Βόλο, χιλιάδων κατοίκων, στις διαστάσεις ενός εργοστασίου, όταν πρόκειται για την παραγωγική αυτοδιαχείριση, στις διαστάσεις συνεταιρισμών 5-10 χωριών όπου οι άνθρωποι μπορούν πραγματικά να κάνουν μια εκκλησία και να αποφασίσουν και από κει να ξεκινάει μια ανάθεση. Όχι εκπροσώπηση, αλλά ανάθεση ανακλητής διαρκώς δύναμης σε ανθρώπους που να συμμετέχουν σε ανωτέρων διαστάσεων ενότητες.

Σ' αυτές τις βασικές ενότητες της άμεσης δημοκρατίας νομίζω ότι, οι αρχαίοι μπορούν να μας υποδείξουν πράγματα όχι για να τα μιμηθούμε, αλλά για να σκεφτούμε. Π.χ. ότι στην αρχαία Αθήνα ένα σωρό βασικές αρχές, πληρώνονταν με εκ περιστροφής καθορισμό, δηλαδή ένα μήνα ήτανε μία φυλή, και ανάμεσα σε αυτή τη φυλή ένα άτομο που ήτανε επιστάτης των πρυτάνεων, δηλαδή πρύτανης της δημοκρατίας, έναν άλλο μήνα ήτανε η άλλη, ή με κλήρο. Εκεί όπου οι Αθηναίοι εξέλεγαν, όπως ξέρετε, είναι εκεί όπου πράγματι χρειάζεται μια ειδικότητα και γι' αυτό π.χ. οι στρατηγοί εκλεγόντουσαν. Διότι το να διοικήσει στρατός σε μάχη δεν είναι θέμα του καθενός, είναι θέμα μιας ειδίκευσης και μιας τέχνης εκλεγόντουσαν αλλά με ανάκληση. Οι σύγχρονες ελευθερωτικές κινήσεις και ιδιαίτερα το εργατικό κίνημα δημιούργησε μία άλλη μορφή, που είναι η μορφή εργατικού συμβουλίου, δηλαδή υπάρχει μία γενική συνέλευση όλων των ενδιαφερομένων, αυτοί εκλέγουν, εκπροσώπους, οι οποίοι όμως εκπρόσωποι είναι συνεχώς ανακλητοί, όχι απλώς υπεύθυνοι, ενώ οι βουλευτές μας δεν είναι, ούτε καν οι υπουργοί δεν είναι υπεύθυνοι, τέλος πάντων. Είναι συνεπώς υπεύθυνοι, αλλά είναι συνεχώς ανακλητοί και είναι υποχρεωμένοι να δώσουν λόγο γι' αυτά τα οποία έκαναν στους εκλογείς τους.

Νομίζω δεν είναι ο τόπος και ο χρόνος τώρα να επιδοθούμε σε μια μάλλον ουτοπική κατασκευή μιας άμεσης δημοκρατίας που θα περιελάμβανε εκατομμύρια

πληθυσμών, αλλά νομίζω, αν υπάρχει απ' τη μια μεριά πραγματική δημοκρατία άμεση σε ενότητες βάσεως, στις οποίες, αυτή η πραγματική δημοκρατία μπορεί να λειτουργήσει. Κάθε αρχή που κατ' ανάγκην πρέπει να εκλεγεί, είναι όχι απλώς εκλεκτή, αλλά συνεχώς ανακλητή, υπεύθυνη για να πρέπει να δίνει λόγο. Νομίζω ότι μπορούμε να αρχίσουμε να λύνουμε το πρόβλημα της δημοκρατίας σε μια κοινωνία που έχει τις διαστάσεις των σημερινών κοινωνιών και κατά την γνώμη μου, που θα έπρεπε να επεκταθεί σε ηπειρωτικούς και τελικά πλανητικούς χώρους.

Φτάνω τώρα στο τελευταίο σημείο της ομιλίας μου. Όλα αυτά κατά κάποιο τρόπο είναι δευτερεύοντα, έχουν βέβαια την σημασία τους, αλλά δεν είναι τα καίρια για να μπορέσει η άμεση δημοκρατία να λειτουργήσει, δηλαδή για να μπορέσει να υπάρξει ελευθερία γιατί γι' αυτό πρόκειται. Είτε σε διαστάσεις 20-30 χιλιάδων ανθρώπων, είτε σε διαστάσεις τριών δισεκατομμυρίων ανθρώπων, πίσω, κάτω και πάνω από όλους τους θεσμούς χρειάζεται κάτι άλλο που κανένας δεν μπορεί να το αποφασίσει ή να το βάλει σαν νόμο, χρειάζεται η συνεχής δημιουργική δραστηριότητα του κοινού, γιατί το κοινό θα βρει δεν θα το βρω εγώ, ούτε εσείς, το πως είναι δυνατόν να υπάρχει αντίχρηση ανάμεσα σε έναν κεντρικό πομπό ραδιοφώνου ή τηλεοράσεως και στον κοινό που τον δέχεται, το κοινό θα βρει, ο λαός, οι λαοί θα βρουν κατά ποιο τρόπο μπορούν να δημιουργηθούν μορφές τις οποίες ίσως ούτε φανταζόμαστε σήμερα, οι οποίες θα μπορούσαν να λύσουν προβλήματα που μας φαίνονται ανυπέρβλητα. Χρειάζεται λοιπόν αυτή η συνεχής δημιουργική δραστηριότητα του κοινού και αυτό σημαίνει κυρίως για όλους το πάθος για τα κοινά, κι αυτό δεν είναι δική μου ανακάλυψη, υπάρχει σε εκείνο το καταπληκτικό χορικό της Αντιγόνης που αρχίζει «πολλά τα δεινά και ουδέν ανθρώπου δεινότερων τέλη» και όπου ο Σοφοκλής ανάμεσα στα άλλα θαυμαστά χαρακτηριστικά του ανθρώπου, αυτό που ονομάζει «η αστυνόμος οργά» - αστυνόμος θα πει θεσμιστική, και οργά, από το οποίο βγαίνει άλλωστε ο οργανισμός, είναι η ακμή του πάθους, δηλαδή οι άνθρωποι αυτοί που πάνω στην ακμή του πάθους στήσαν πραγματικές πολιτείες, έτσι, όπως αυτή μέσα στην οποία γεννήθηκε ο Σοφοκλής και για την οποίαν έγραψε τις τραγωδίες του.

Αν δεν υπάρχει αυτό το πάθος για τα κοινά, αυτή η αστυνόμος οργά, μπορούμε να λέμε ωραίους λόγους, μπορούμε να γράφουμε ωραία βιβλία, να κατασκευάζουμε συστήματα τα οποία να είναι άψογα, φιλοσοφικά και πολιτειολογικά, αλλά όλα αυτά δεν θα σημαίνουν τίποτε. Και θα ήθελα απάνω α' αυτό το σημείο, τελειώνοντας να πω ποια είναι η άκρως αντίθετη άποψη μ' αυτήν που εκθέτουμε εδώ τώρα και που την στηρίζουμε σ' αυτήν την καταπληκτική και εκθαμβωτική

φράση του Σοφοκλή για την «αστυνόμον οργά». Η άποψη της σύγχρονης δήθεν δημοκρατίας και του φιλελευθερισμού την έχει με καταπληκτική πυκνότητα και βαθύτητα εκφράσει ένας Γάλλος πολιτικός φιλόσοφος του περασμένου αιώνα που λέγεται Μπενζαμέν Κονοτάντ, σε ένα περίφημο κείμενο που συγκρίνει την ελευθερία των αρχαίων με την ελευθερία των μοντέρνων, και όπου λέει ότι πράγματι η αρχαία δημοκρατία, επειδή οι άνθρωποι δεν είχαν τίποτα άλλο να κάνουν στη ζωή τους, έτσι το εξηγεί αυτός, είχανε αυτό το πολιτικό πάθος, ενώ εμείς λέει και εδώ παραθέτω επί λέξη μεταφράζοντας, «το μόνο που γυρεύουμε από το κράτος είναι η κατοχύρωση των απολαύσεων μας». Και δεν το λέει ούτε κατηγορηματικά, ούτε ειρωνικά, το λέει διότι ξέρει τους συγχρόνους ανθρώπους.

Αυτό είναι, ελπίζω κατά το ήμισυ, μία τραγική αλήθεια για τον σύγχρονο κόσμο, δηλαδή αυτό που γυρεύουν οι άνθρωποι και το γυρεύουν δεν σκέφτονται ότι είναι δικό τους θέμα, το γυρεύουν. Υπάρχει ένας μπαμπάς, μαμά, κράτος το οποίο είναι ταυτοχρόνως και ένα τέρας, αλλά το οποίο είναι ταυτοχρόνως και ένα είδος Άγιου Βασίλη ο οποίος έχει μία κοιλιά μέσα από την οποία βγάζει χαρτονομίσματα, άδειες, θέσεις, δεν ξέρω τι, το ένα, το άλλο, αλλά το οποίο πάντως πρέπει να κατοχυρώνει τις απολαύσεις μας. Όσο υπάρχει αυτή η σύλληψη, ή μάλλον αυτή η βαθιά φαντασιακή τοποθέτηση του συγχρόνου ατόμου απέναντι στα κοινά και απέναντι στην πολιτική, ακόμη μια φορά όσα λέμε μπορούν ίσως να μείνουν ο σπόρος για κάποια άλλη γενιά αλλά δεν ωφελούν σε τίποτα, αυτό που χρειάζεται σήμερα κατ' εξοχήν, είναι αυτό το πάθος για τα κοινά, η ευθύνη, η συμμετοχή, η «αστυνόμος οργά».